

“ӨЛКӨ БИРИМДИГИ – МАМЛЕКЕТТИН БЕКЕМДИГИНИН ӨБӨЛГӨСҮ”

Кененсариев Т.

Баяндамада “мамлекеттүүлүктү чыңдоо” маселелеринин алкагында Кыргыз Республикасы деп аталган биз жашап жаткан мамлекеттин, “Кыргызстан” деген өлкөнүн биримдиги жөнүндө кеп козгоп, **“өлкөнүн биримдиги – мамлекеттин бекемдигинин өбөлгөсү”** катары эсептелээрин Кыргызстандын азыркы абалынын материалдарынын негизинде кеп козголот.

Эң оболу кай бир назарияттык жоболорго көңүлүнөрдү бургум келет.

Өлкө биримдиги деген эмне?

Адатта “Өлкө” деген термин менен “Мамлекет” деген терминдерди негизинен бирдей баалап, бирок айырмасын да айтып жүрүшөт. Чынында экөө тең кайсыл бир элдин, же элдердин жамаатынын мамлекеттик аппараты бар, чөлкөмү, символдору, экономикасы, өзүнө таандык саясий системасы, идеологиясы, кулк-мүнөзү, менталитети бар жалпылыкты көрсөтөт. Айырмачылыгы эгер “өлкө” кененирээк түшүнүк болуп, жогорку айтылган белгилердин баарын камтып турса, “мамлекет” негизинен саясатты, башкаруу аппаратын, өлкөнүн калкынын жашоо жана тирчилик кылуу системасынын жыйындыгын түшүндүрөт. Демек, “мамлекет” түшүнүгү “өлкө” түшүнүгүнөн тарыраак болуп, анын өзгөчө милдеттери бар. Айталы, символдору, герби, туусу, коргоо күчү, сот-адилеттиги, түрмө, идеология, ички жана тышкы саясат, маданий багыты.

Эми **“Өлкө биримдиги”** деген эмнени түшүндүрөт, ошого көңүл бөлөлү. “Өлкө биримдиги” деп элдин же элдердин жамааттык бирикмесин экономикасынын, чарбасынын, социалдык катмарларынын, региондорунун, чек араларынын, саясий топторунун же партияларынын, конфессияларынын, этносторунун, ички жана тышкы саясатынын багыттарынын дилактикалык биримдикте, өз ара тутамдаш бир нукта жана бир багытта кетиши эсептелет.

Ошондой эле “мамлекет” түшүнүгүн камтыган негизги белгилердин биримдиги да бул жерде олуттуу мааниге ээ.

Демек “өлкө” жана “мамлекет” түшүнүктөрүн камтып турган бардык белгилер бири-бири менен айкаш, өз ара тутамдаш жана бир бир багытта гана өнүккөндө жалпы **“өлкөнүн бүтүндүгүн”** кыла алат.

Ошентип “өлкө бүтүндүгү” белгилүү бир чөлкөмдө жашаган, административдик-башкаруу системасы калыптанган, бардык жеринде борбордук жана жергиликтүү бийлик структуралары иштеген, регионализмдик бөлүнүп-жарылуусу жок, чек-ара проблемалары чечилген, так жана бүтүн, эли ынтымактуу чоң жамааты көрсөтөт.

“Өлкө” деген түшүнүктүн түп маңызы - бул эл. Кыргызстан көп улуттуу өлкө. Анда 80ден ашуун улуттун өкүлдөрү жашайт. Ар бир улуттун бири-биринен артыкчылыгы жок, укук-милдеттери бирдей, баш мыйзам аркылуу корголуп турат. Жашоо формасы, деңгээли, кулк-мүнөзү, тили, дини башка болушу мүмкүн. Бирок, алардын биримдигине тескери таасирин тийгизе албайт. Демек, “өлкө бүтүндүгү” деген түшүнүк “көп түрдүүлүктүн биримдиги” (единство разновидностей) катары кабыл алынышы абзел.

Элдин биримдиги жөнүндө кеп кылганда бир мамлекетте жашап жаткан элдердин, улуттардын же этникалык топтордун биримдиги жөнүндө гана эмес, эл арасындагы саясий көз караштардын, турмушка, бийликке, мамлекеттеги тигил же бул орчундуу окуяларга карата болгон түрдүү мамилелердин биримдигин да көңүлгө алышыбыз керек.

Демек, мамлекеттин биримдиги жана өлкөнүн бүтүндүгүн камсыз кылуу менен ошол өлкөнүн толук кандуу суверендүүлүгүн да камсыз кыла алабыз¹.

Эми “**өлкө биримдигинин негизги белгилерине**” токтололу.

1) Саясий биримдик. Айрым учурларда бир мамлекеттеги элдердин, этникалык топтордун ажырымынан да бир улуттун ичиндеги саясий көз караштардын ажырымы коркунучтуу болушу мүмкүн. Мындай ажырымдарды көп учурда саясатчылар жаратышат. Кыргызстандын мисалында бул процессти эгемендүүлүк мезгилинде, айрыкча 1990-91, 2002, 2005-2007, 2009-2011-жылдардагы окуялардан, атүгүл азыркы абалыбыздан көрүүгө болот.

Жогорку саясий окуяларды мүнөздөп олтурбай төмөнкүнү белгилегим келет. Элдин саясий биримдиги дайыма стабилдүүлүктү камсыз кылып турат. Стабилдүүлүк болсо бул өнүгүү. 2002-жылдардан башталган системдик саясий кризистин жылдарында тынымсыз минтингдерден, атуулдук моюн сунбоолордон, саясий бейстабилдүүлүктөн өлкө канчалаган зыян тартты. Экономиканын өнүгүүсүнө зыян келди, инвестицияны тартуу солгундады. Өлкөнүн имиджине доо кетти. Адамдардын бейпилдиги бузулду, психологиялык травма алып жатышты.

Саясий биримдиктин антиподу саясий ажырым. Бул процесс оппозициячыл күчтөрдүн расмий бийликке болгон мамилесине байланыштуу. Ал мамиле конструктивдүү жана радикалдуу болушу мүмкүн. Оппозиция, албетте, ар кандай демократиялуу өлкөнүн адаттагы көрүнүшү². Бирок, оппозиция конструктивдүүлүктүн чегинен өтүп, охлократиялык жол менен мамлекеттик төңкөрүш кылууну көздөгөн максат коюп, экстремисттик жолго түшсө, бул мамлекеттин биримдигине олуттуу доо кетирет.

Кыргызстандын парламенттик башкарууга жана көп партиялуулук системага багыт алуусу менен 2010-жылдын аягынан баштап түзүлгөн Парламенттеги, Өкмөттөгү жана коомдогу азыркы абал саясий ажырымды күчөтүүчү кооптонууну бир топ алыстата алды. Мындай өнүгүүнү сактап калуу Кыргызстандын суверендүүлүгүнүн бекемделишинин бирден бир кепили.

2) Чөлкөмдүк биримдик. Анын антиподу өлкөнүн региондорго бөлүнүп, ыдырашы, регионализм. Башкача айтканда, түндүк-түштүк маселеси. Түндүк-түштүк маселеси негизинен георафиялык гана түшүнүк болуп келсе да, советтик доордун 60-жылдарынан, айрыкча Кыргызстандын эгемендигинин акыркы жылдарында саясатчылар тарабынан көбүртүлүп-жабыртылып, саясатка айланып кеткендигин жашырууга болбойт. Раззаков-Усубалиев, Масалиев-Акаев, Бакиев-Отунбаева/Атамбаев схемасындагы мамлекет башчыларынын алмашышы ушул маселенин айынан түндүктүк жана түштүктүк кландардын бири-биринен “реванш алуу” сыяктуу туюлуп, элдин биримдигине зыян келтирүүдө.

Бул маселе кыргыз коомчулугунда көпкө чейин улана бериши мүмкүн. Бирок, туура кадрдык, регионалдык саясаттын натыйжасында акырындык менен аны жоюу зарыл.

3) Элдин биримдиги. Мунун антиподу өлкө калкынын уруулук кландарга бөлүнүшү, башкача айтканда уруучулук (трайбализм). Бул түндүк-түштүк маселесине да, жердешчиликке да, уруучулукка да, корпорациялык кызыкчылыктардын негизинде да пайда болуучу ажырымга алып барат.

Көчмөн турмушка байланыштуу өнүгүп келген уруучулуктан өткөн кылымдын акыркы жылдарына чейин ажырабаган кыргыз эли үчүн бул оору дагы да көпкө чейин зыяндуу антипод катары сакталып, мамлекеттик биримдикке айрыкча кадр саясаты

¹ Кененсариев Т. Эгемендүүлүгүбүздү бекемдөө – ар бирибиздин мекенчилдик парзыбыз, тарыхый милдетибиз.// Кыргыз Туусу, 31.08.-3.09.2007.

² Кененсариев Т. Нужна ли оппозиция Кыргызстану?// Ориентир. Анал. бюллетень № 1 (13) 2006.- - С.66-75.

аркылуу зыян алып келиши мүмкүн. Өлкөнүн туура өнүгүшү, турмуштун жакшырышы, экономиканын, маданияттын жана элдин интеллектуалдык деңгээлинин жогорулашынын негизинде бул илдеттен арылууга болот.

4) **Этникалык биримдик.** Этникалык биримдиктин антиподу этникалык ажырым. Бул маселенин курчуп кетиши, албетте, мамлекеттин биримдигине чоң коркунуч туугузушу мүмкүн. 1990-жылкы кыргыз-өзбек кагылышы же Ош окуялары этникалык ажырымдын эң жогорку деңгээлге көтөргөндүгү. Ал эми 2010-жылкы июнь окуялары анын канчалык коркунучтуу экендигин дагы бир жолу эскертти. Атүгүл, дүйнөлүк коомчулукка мамлекеттин имиджи төмөндөп, Кыргыз мамлекетинин пайдубалы жакын арада бузулуп кетет (несостоявшееся государство) деген кеп-сөз жүрө баштагандыгын кантип тана алабыз³. Бирок, кудайга шүгүр, ал токтоп калды жана этнос аралык ажырымдын жаралары акырындап айыга баштады. Ошондуктан, бул маселеге дайыма деликаттуу мамиле жасап, өлкө башчылары туура улуттук саясат алып баруусу зарыл.

5) **Руханий биримдик.** Мунун антиподу идеологиялык ажырым. Бул коркунуч саясий ажырымга жакын. Себеби, мындай ажырымдын түпкү себептери саясий көз караштардын, партиялык идеялардын атаандашуусунан, интернационалдуулук менен мекенчилдиктин карама-каршылыгынын шовинизм менен түркөй улутчулдукка чейин өсүп кетишине байланыштуу болот. Демек, идеологиялык ажырымды конструктивдүү нукка салып, аны идеялардын “интеллигенттүү жарышы” катары калыптандырууга аракет болбосо, мындай ажырым, мамлекеттин бүтүндүгүнө доо кетирүүчү кармаштарга айланып кетиши мүмкүн.

6) **Диний биримдик.** Диний биримдиктин антиподу диндик ажырым. Бул маселе Кыргызстандын шартында өлкөдө бир нече диндердин, конфессиялардын жанаша жашашына байланыштуу келип чыккан. Өлкөдө кийинки учурларда активдешкен диний экстремисттик топтордун, сепаратисттик кыймылдардын, террордукка жакын «Хизбутчулардын» аракеттери так ушул диндик, конфессиялык ажырымды күчөтүдө. Мамлекеттик деңгээлде бул коркунучтун алдын алуу кечиктирилгис маселе. Өлкө башчылары сабаттуу, кылдат саясат жүргүзүп, толеранттуулукту калыптандыруу олуттуу милдет болуп калышы керек.

7) **Чек аралык бүтүндүк.** Мамлекеттин чегаралык бүтүндүгүнүн коопсуздугу. Бул маселе көбүнчө Кыргызстандын Өзбекстан жана Тажикстан менен болгон чегара мамилелерге байланыштуу. Учурда бул кандай таризде өнүгүп келе жаткандыгынан кабарыңыздар бар чыгар. Былтыркы жана быйылкы Сох, Варух, Ак-Сай жана башка окуялар быга далил. Азыркы цивилизациялуу заманда мындан өтө кооптонуунун зарылчылыгы жок. Буга гарант болуучу эл аралык жамааттык коомдор, келишим системалары деле бар. Ошондой болсо да, коңшу өлкөлөрдө саясий стабилдүүлүк бузулса белгилүү деңгээлде мамлекеттин чегара бүтүндүгүндө кыйынчылык туулушу мүмкүн. Демек, демаркациялык иштерди токтотпостон, колдон келишинче тезинен чегара маселелерин чечүү суверендүүлүктү чыңдоонун ири маселелеринин бири болуп эсептелет.

Албетте, “өлкө биримдиги”, “мамлекет биримдиги”, “өлкө бүтүндүгү” жөнүндө дагы да тереңдеп айтууга болор эле. Алар жөнүндө мисалдар азыркы Кыргызстандын шартында арбын. Бирок, убакыттын тардыгынан ушул жерден жыйынтыктайлы.

³ Миграция А. Жесткий бархат (интервью) 18.09.2005 <http://www.centrasia.ru/news>; Князев А. Кыргызстан - страна без государства 04.02.2006 <http://www.analitika.org>; Грозин А. «Пост-постреволюционная» Киргизия – несостоявшееся государство //Интернет газета - Белый Парус. 26 июня 2010 г. Ошол эле автор. Псевдогосударство Киргизия. 07.10.2010. Сайт “journal-neo_com”// Электронный журнал “Новое восточное обозрение” жана башкалар.

Демек, **жыйынтык катары айтарыбыз.** Жогору айтылган өлкө бүтүмдүгүнү жети белгиси кача гана биздин мамлекеттин “ички жана тышкы саясатынын логикалык биримдиги” түзүлгөндө гана ишке ашат деп ойлоймун.

Бирок, азыркы Кыргызстанда тышкы саясат ички саясаттын уландысы катары кетпей жатканы өкүнүчтүү. Эң оболу бул жерде ички саясатта биримдикти камсыз кылуу зарыл. Ошондо гана тышкы саясат эффективдүү жүрүп, башка өлкөлөр менен “тең ата” сүйлөшө алабыз. Ички саясатта биримдикти калыптап, аны жакшы жолго коюп алмайын, Кытай, Россия, АКШ сыяктуу дүйнөлүк гигант өлкөлөр кичинекей Кыргызстанды ары калчап, бери калчап, байлыктарыбызды тартып алып, керек болсо башчыларыбызды алмаштыра бериши толук ыктымал. Мында Казахстан, Өзбекстан мындай турсун, атүгүл Тажикстан сыяктуу коңшу өлкөлөр деле бизди тоотпой коюшу турган иш. Муну акыркы окуялар көрсөтүп жатат. Демек, бул маселеде биздин мамлекет башчыларыбыз терең ойлонушу керек.